

ТКАЛЯ О. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного та
адміністративного права і процесу
(Чорноморський національний
університет імені Петра Могили)

УДК 340.12:316

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.4.8>

РІЗНОВИДИ ПРАВОВИХ АНОМАЛІЙ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Статтю присвячено проблемам загальнотеоретичного аналізу правових аномалій, ознакам, формам та видам, їх класифікації, науковим уявленням про форми прояву цих соціально-юридичних негативних явищ. Підкреслено, що правові аномалії це відхилення від загальноприйнятих норм, які відбуваються внаслідок причин об'єктивного чи суб'єктивного характеру, та які є негативним явищем в суспільстві, проте не є кримінально-караним.

Розкрито значення дослідження видів правових аномалій, оскільки це дає змогу проаналізувати як кожне з них окремо та і у сукупності, виділити загальні та особливі передумови їх виникнення, знайти певні шляхи для протидії або ж зниження їх прояву. Приділено увагу різноманітним точкам зору вітчизняних та зарубіжних науковців, бо в юридичній літературі відсутній однозначний підхід до розуміння різновидів правових аномалій.

Зроблено акцент, що правові аномалії складаються з різних форм деформації правосвідомості, а також інших негативних явищ, які проявляються в діяльності певних суб'єктів та є проявом неправильного ставлення до права. Серед різновидів виділяється та аналізується: правовий нігілізм; правовий ідеалізм; правовий інфантилізм; правова демагогія; правовий дилетантизм; перероджена правосвідомість; правовий радикалізм; правовий конформізм; правовий популізм; правовий цинізм; зловживання правом та інші. Виділяється, що найпоширенішою, найнебезпечнішою формою викривлення правової свідомості є правовий нігілізм, що має широкий спектр проявів: від скептичного ставлення до права та правових форм регулювання суспільних відносин, через заперечення соціальної ролі права до свідомого ігнорування вимог закону.

Зроблено висновок, що науковці більш широко тлумачать поняття правових аномалій, та доповнюють їх перелік новими видами, оскільки в умовах складного економічного, політичного становища в Україні збільшуються кількість негативних явищ, які відбуваються в суспільстві. Зазначено що правові аномалії слід відрізняти від аномалій у праві до яких, наприклад, можна віднести аномалії зобов'язань та відхилення в правових конструкціях та прогалину у праві.

Ключові слова: правові аномалії, форми правових аномалій, правовий інфантилізм, правовий нігілізм, правовий дилетантизм, правовий ідеалізм, правова демагогія, зловживання правом.

Tkalya O. V. Varieties of legal anomalies: general characteristics

The article is devoted to the problems of general theoretical analysis of legal anomalies, signs, forms and types, their classification, scientific ideas about the forms of manifestation of these socio-legal negative phenomena. It is emphasized that legal anomalies are deviations from the generally accepted norms, which occur due to reasons of objective or subjective nature, and which are a negative phenomenon in society, but are not criminally punishable.

The importance of studying the types of legal anomalies is revealed, as it allows to analyze how each of them individually and in combination, to identify general and special preconditions for their occurrence, to find certain ways to counteract or reduce their manifestation. Attention is paid to various points of view of domestic and foreign scholars, because in the legal literature there is no unambiguous approach to understanding the types of legal anomalies.

Emphasis is placed on the fact that legal anomalies consist of various forms of deformation of legal consciousness, as well as other negative phenomena that manifest themselves in the activities of certain entities and are a manifestation of incorrect attitude to law. Among the varieties are distinguished and analyzed: legal nihilism; legal idealism; legal infantilism; legal demagoguery; legal dilettantism; reborn legal consciousness; legal radicalism; legal conformism; legal populism; legal cynicism; abuse of rights and others. It turns out that the most common, most dangerous form of distortion of legal consciousness is legal nihilism, which has a wide range of manifestations: from skepticism to the law and legal forms of regulation of social relations, through denial of the social role of law to conscious disregard for the law.

It is concluded that scholars have a broader interpretation of the concept of legal anomalies, and supplement their list with new types, as in a difficult economic and political situation in Ukraine, the number of negative phenomena occurring in society is increasing. It is noted that legal anomalies should be distinguished from anomalies in law, which include, for example, anomalies of obligations and deviations in legal constructions and gaps in law.

Key words: *legal anomalies, forms of legal anomalies, legal infantilism, legal nihilism, legal dilettantism, legal idealism, legal demagoguery, abuse of law.*

Вступ. Відхилення в юридичних явищах і процесах можуть розумітися в широкому сенсі та розглядатися не тільки в негативному, а й у позитивному аспекті. Акцент доречно робити на проблемі негативних відхилень від нормального стану юридичних явищ та процесів. Для встановлення термінологічної визначеності щодо таких відхилень вони виділяються та позначаються одним загальним терміном – аномалії права. Загальний характер відхилень означає, що хоч вони й виникають в окремих юридичних явищах і процесах, але притаманні всім сторонам правової сфери життя і мають спільну природу.

На теперішній час кількість правових аномалій зростає, з'явилися їх нові види, що є результатом впливу негативних факторів політичного, економічного, ідеологічного, правового, організаційного та іншого характеру. Вони виникають внаслідок суперечливості та нестабільності нормативно-правових актів, їх невідомості та безграмотності, а також через низький рівень правової культури населення.

Проблема правових аномалій є досить поширеною в наукових та практичних сферах, свідомості людей, культурі, політиці, законотворчості, в державній, громадській діяльності, та серед окремих груп населення. Крім того, соціальна безпека населення тісно пов'язана з якістю світогляду людей, з єдністю суспільства щодо певних цілей та цінностей, а тому вивчення правових аномалій як загрози соціальній безпеці населення в сучасних умовах стає значимим.

Дослідження видів правових аномалій є досить актуальним, оскільки це дає змогу проаналізувати як кожне з них окремо та і у сукупності, виділити загальні та особливі передумови їх виникнення, знайти певні шляхи для протидії або ж зниження їх прояву. Аналіз видів правових аномалій дає змогу мати повне уявлення про форми прояву цих соціально-юридичних негативних явищ, визначити їх суть, та деструктивну роль в суспільстві і державі в цілому. Крім того, класифікація дає змогу у впорядкованому вигляді дослідити певні явища чи об'єкти, порівняти, визначити певні відмінності між ними.

В юридичній літературі відсутній однозначний підхід до розуміння різновидів правових аномалій. Крім того, всі напрацювання у цій сфері зроблені представниками різних галузей права, що характеризується неоднозначністю підходу до розуміння аномалій у конкретних правовідносинах. Однак дослідженню правових аномалій присвячені окремі праці таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як В. П. Бойко, Л. М. Герасіна, О. В. Дручек, В. В. М. П. Козирєв, М. І. Козюбра, Н. М. Крестовська, О. М. Литвак, Ю. М. Оборотов, О. С. Пінська, В. Л. Погрібна, О. Я. Рогач, Ю. В. Сагайдюк, О. В. Ткаля, А. С. Ткачук, М. П. Требін, М. Є. Черкас, О. О. Черніков, А. М. Чувакова, Ю. С. Шемшученко та інші.

Постановка завдання. Метою статті є теоретико-правове дослідження різновидів правових аномалій, концепцій, підходів, поглядів щодо визначення форм правових аномалій для повного уявлення про особливості прояву цих соціально-юридичних негативних явищ.

Результати дослідження. Аномалію слід розглядати як негативне, шкідливе явище, що характеризується порушенням корисної міри, справедливого балансу та нормального стану дійсності. Аномалія права – це негативне явище правового дисбалансу, що порушує корисну міру та загальноприйняті стандарти в сфері права, якими є зокрема основоположні права та свободи людини, та нівелює історично сформоване розуміння суспільної моралі.

В юридичній літературі відсутній єдиний підхід до визначення терміну «юридичні (правові) аномалії». Частіше за все їх визначають як відхилення від загальної закономірності, від нормального розвитку суспільних відносин, що виникли внаслідок різних факторів суб'єктивного чи об'єктивного порядку. Правовим аномаліям притаманні наступні ознаки: є перекрученням, відхиленням від дійсності; може бути зумовлена факторами як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру; несе негативний вплив на розвиток суспільних відносин; хоча це і негативне явище, проте воно не визначається як злочин чи проступок. Отже, правові аномалії – це відхилення від загальноприйнятих норм, які відбуваються внаслідок причин об'єктивного чи суб'єктивного характеру, та які є негативним явищем в суспільстві, проте не є кримінально-карним.

Серед науковців існує велика різноманітність поглядів щодо визначення форм правових аномалій. Правові аномалії складаються з різних форм деформації правосвідомості, а також інших негативних явищ, які проявляються в діяльності певних суб'єктів та є проявом неправильного ставлення до права. Правові аномалії виникають внаслідок чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру, наприклад таких як наступність нігілістичних традицій – протягом багатьох століть формувалося нігілістичне ставлення до правових норм, що приймалися в угоду владі та втілювалися в життя з порушенням принципів справедливості, свободи та рівності [1, с. 47].

Требін М. П. під формами деформації правосвідомості розуміє способи їх прояву, які відрізняються один від одного різним ступенем різним ступенем перекручення правосвідомості у відображенні правової дійсності та в сукупності розкривають зміст цього явища. До таких форм на його думку належать: *правовий інфантилізм* – найм'якіша форма, що виражається в недостатній сформованості правових знань, поглядів, установок, уявлень, або ж повна відсутність знань про право; *правовий нігілізм* – негативне ставлення до правових норм, цінностей, ідеалів, поглядів, що може виражатися в неприйнятті способу правового регулювання в державі, в незгоді з тими чи іншими правовими рішеннями, запереченні певних орієнтирів, або ж в протидії існуючих правовим установкам; *правовий ідеалізм (фетишизм)* – полягає в абсолютизації ролі права та правових інститутів в регулюванні суспільних відносин, покладення на право безмежних можливостей; *перероджена правосвідомість* – усвідомлене ігнорування, заперечення закону, що може проявлятися в намірі на вчинення різних правопорушень [2, с. 253].

Однак ці форми не відображають видів групових правових аномалій, а стосуються індивідуальної деформації правової свідомості.

Ткачук А.С., в свою чергу, визначає такі форми деформації правосвідомості, як:

– правовий інфантилізм, під яким розуміє несформованість правових знань, недосконалість правових уявлень про сутність та цінність права;

- правовий ідеалізм (романтизм), що являє собою невиправдане перебільшення, переоцінка місця та ролі права в житті суспільства;
- правовий дилетантизм, тобто неналежне, недбале поводження з правом, легковажне ставлення до закону, що обумовлене поверхневим аналізом його змісту та ролі;
- правова демагогія проявляється у здійсненні впливу на свідомість окремих осіб або груп для досягнення власних корисних цілей, що спричиняє формування в таких осіб викривленого, однобічного уявлення про правові реальії;
- правовий нігілізм – байдуже, зневажливе або негативне ставлення до права, що не супроводжується умислом на вчинення правопорушень;
- правовий негативізм як окрема форма правового нігілізму, сутністю якого є переконання що заборони та вимоги закону носять формальний характер, а керуватися необхідно власними переконаннями та бажаннями;
- також окремою формою, що мала прояв в період сталінізму правовий тоталітаризму – орієнтація на не правове, диктаторське, насильницьке право, характеризується масовими репресіями та негативним ставленням до права [3, с. 54].

В теорії держави та права Вередіков Ю. А. та Грекул В. С. висвітлюють такі види відхилення правосвідомості: правовий інфантилізм – низький рівень правових знань при особистій переконаності у власній високій юридичній підготовці; правовий дилетантизм, що виражається як вільне поводження з правом, законом, або ж в полягає в недбалому ставленні до юридичних цінностей; правовий ідеалізм являє собою гіпертрофовану уяву про роль правових норм у вирішенні конкретних життєвих ситуацій; правовий нігілізм – є критичним ставленням до дотримання правових норм, виявленням зневаги до вимог права [4, с. 203].

Оборотов Ю. М. серед видів правових аномалій виділяє: правовий нігілізм, правовий ідеалізм, правовий інфантилізм, зловживання правом, а також юридичний конфлікт. Такий вид правових аномалій як юридичний конфлікт породжує взаємозв'язок між політичною владою та державним управлінням, і виявляється в змісті, структурі політичних, правових інститутів та в їх дієздатності [5, с. 169]. Крижановський А. Ф. до видів деформованої правосвідомості відносить також правовий цинізм [6, с. 64].

Петришин О. В. до проявів дефектної правосвідомості відносить правовий інфантилізм, правовий дилетантизм, правовий ідеалізм, правову демагогію та правовий нігілізм. Також окремим найнебезпечнішим проявом викривлення правової свідомості виступає «переродження» правосвідомості, що характеризується максимальним ступенем спотворення правових ідеалів, що має наслідком свідоме вчинення злочинів, мотивами яких є жадібність, зневага до інших осіб, помста, нехтування суспільними інтересами тощо [7, с. 342].

На думку Шульги А. М. основними видами деформації правосвідомості виступають правовий ідеалізм та правовий нігілізм [8, с. 153]. Крестовська Н. Н. виділяє такі види: 1) правовий нігілізм; 2) правовий ідеалізм; 3) правовий інфантилізм; 4) правовий дилетантизм; 5) правова демагогія [9, с.337]. О. С. Пінська розділяє погляд Смирнова Л. В., який подає більш широку класифікацію: 1) правовий ідеалізм (фетишизм); 2) правовий інфантилізм; 3) правовий дилетантизм; 4) правовий нігілізм; 5) «переродження» правосвідомості; 6) правова демагогія. Спільним для всіх видів є правова неосвіченість, низький рівень правосвідомості та політико-правової політико-правової культури суб'єктів права. Кожен з цих видів має певні особливості та специфіку [10, с. 54].

Цвік В. К. розглядає правовий інфантилізм як недостатню глибинність правових знань. Найбільшого поширення ця форма набула серед працівників правоохоронних органів та правозастосовних суб'єктів, які не отримали фундаментальної юридичної освіти [11, с. 545].

Правовий інфантилізм, як відмічають Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко, є проміжним станом правосвідомості та відображає пробільність, несформованість правових приписів щодо нових правових умов, а також недостатність правових знань та установок [5, с. 169].

Найпоширенішою, найнебезпечнішою формою викривлення правової свідомості розглядається правовий нігілізм, що має широкий спектр проявів: від скептичного ставлення

до права та правових форм регулювання суспільних відносин, через заперечення соціальної ролі права до свідомого ігнорування вимог закону. Однак не є правовим нігілізмом висловлення критики до юридичних норм, що виходить від правоохоронних органів, та метою якої є виявлення існуючих недоліків в правових нормах та надання рекомендацій щодо удосконалення правової системи держави.

Правовий ідеалізм має протилежну спрямованість до правового нігілізму, та є менш небезпечною формою прояву в порівнянні з ним. В переважній більшості цей вид притаманний для посадових осіб державного апарату, які переоцінюють реальні можливості правових засобів впливати на відносини та процеси, які відбуваються в суспільстві. Очікування від права результатів, яких воно обґрунтовано не може забезпечити з часом має наслідком розчарування в ньому, що в подальшому може проявлятися у виді правового нігілізму.

Правовий дилетантизм розглядається як поверхнєве чи неадекватне тлумачення юридичних норм через відсутність системного підходу при їх оцінці, або ж намагання вирішити правову ситуацію, легковажно ставлячись при цьому до права. Цей вид викривлення правової свідомості може набувати небесного характеру у випадку розповсюдження неправильних ідей через засоби масової інформації (наприклад, ствердження про винуватість особи у вчиненні того чи іншого злочину до винесення рішення суду, що являється порушенням принципу невинуватості особи).

Правова демагогія найбільшого поширення набуває в країні під час проведення масових політичних акцій, таких наприклад, як вибори чи референдум, та проявляється у використанні реклами чи засобів масової інформації з метою впливу на суспільну свідомість, що спричиняє одностороннє сприйняття особами, на яких здійснюється такий правовий вплив правової дійсності.

Деякі науковці вважають, що цей перелік видів правових аномалій є неповним. Слід додати також такі правові аномалії, як правовий конформізм, правовий популізм та правовий радикалізм. Черкас М. Є. детально досліджував саме останній вид. Правовий радикалізм є небезпечною формою деформації правової свідомості. Він може проявлятися в різних формах. Деякі з цих форм можуть містити певні ознаки правового нігілізму або правового інфантилізму, проте основна відмінність між ними полягає в мотивах, якими особа керується та ступені суспільної небезпеки цих явищ [12, с. 121].

На сьогоднішній день в умовах складного економічного, політичного становища в Україні збільшуються кількість негативних явищ, які відбуваються в суспільстві. Тому науковці більш широко тлумачать поняття правових аномалій, та доповнюють їх перелік новими видами.

Так наприклад, Чувакова Г. М. розглядає зловживання правом як різновид правових аномалій [13, с.442]. Передумовою його виникнення є наявність у законодавстві великої кількості диспозитивних норм, які суб'єктові право вибору способу реалізації своїх суб'єктивних прав. Досить часто сутність об'єктивних прав виражена таким чином, що дає можливість використовувати суб'єктивні права та повноваження на шкоду інтересам суспільства, встановлюючи певні юридичні переваги для деяких суб'єктів. Це стосується тих суб'єктів, яким державою надано певний правовий статус, та на яких покладено виконання певних функцій – правоохоронні органи, прокурори, судді.

Певні зловживання правом допускаються внаслідок існування прогалин в законодавстві, при цьому такі дії хоча і є правопорушеннями, проте насправді вважаються легальними, адже не закріплені в праві як неправомірні. Критерієм правомірності певних дій за відсутності правових норм, які б це визначали виступають норми, що закріплюють загальні принципи права в цілому.

Зловживання правом є формою реалізації права. Воно негативно впливає на суспільні відносини, та заподіює їм шкоду, так як право реалізується виходячи за межі, визначені в законі, або ж здійснюється всупереч правовим нормам.

Інколи відмічають прогалину як вид аномалій в праві. Прогалина існує в тому випадку, коли норма відсутня, проте її існування є необхідним для врегулювання суспільних право-

відносин. Але прогалини в праві не можна розглядати як правову аномалію, адже в них не відображається ставлення людини до положень певної норми, так як така норма відсутня. Це лише може впливати на правову свідомість населення, довіру до органів влади та їх діяльності.

В цивільному праві також досліджується питання аномалій в праві. Проте їх різновиди суттєво відрізняються. Так наприклад, Майданник Н. серед форм аномалій в праві виділяє аномалії зобов'язань та відхилення в правових конструкціях. В цивілістичній доктрині правова аномалія розглядається як правомірне відхилення від норми в певному елементі правовідносин [14, с. 112].

Юридичні аномалії, також в окремих випадках називають юридичними артефактами, якщо їх існування позитивно впливає на механізм регулювання суспільних відносин. Юридичні артефакти розглядаються як штучне втручання в регулювання правовідносин через правові преюдиції, презумпції та фікції. Видами цього явища виділяють: 1) правові презумпції, тобто певні припущення, закріплені правовими нормами щодо настання тих чи інших юридичних фактів; 2) правові преюдиції, тобто виключення заперечення вірогідності факту, що вже був доведений; 3) правові фікції – тобто визначене в нормах припущення щодо існування певних явищ, які насправді відсутні. Деякі вчені також до правових аномалій в праві відносять юридичні аксіоми, хоча за своїм змістом вони такими не являються, адже не відображають відхилення в механізмі регулювання земельних правовідносин [15, с. 316].

Висновки. Як бачимо в різних галузях права види правових аномалій зовсім різні, проте всі форми прояву цього негативного явища наділені обов'язковою ознакою – вони відображають перекручену, змінену правосвідомість людини.

Таким чином, види правових аномалій – це форми їх прояву, що відрізняються між собою ступенем суспільної небезпеки. Доречно види правових аномалій подати в такому вигляді: 1) правовий нігілізм; 2) правовий ідеалізм; 3) правовий інфантилізм; 4) правова демагогія; 5) правовий дилетантизм; 6) перероджена правосвідомість; 7) правовий радикалізм; 8) правовий конформізм; 9) правовий популізм; 10) правовий цинізм; 11) зловживання правом та інші.

Дослідження видів правових аномалій дає змогу мати повне уявлення про форми прояву цих соціально-юридичних негативних явищ, визначити їх суть, та деструктивну роль в суспільстві та державі в цілому.

Список використаних джерел:

1. Ткаля О.В.. Витоки правових аномалій, їх історичні причини. *Правова держава*. 2021. № 42. С. 45-51 (47).
2. Требін М. П. Деформація правосвідомості: сутність та форми прояву. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого*. 2016. № 2 (29). С. 252-256.
3. Ткачук А. С. Деформації правосвідомості: їх сутність та наслідки. *Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць*. 2011. Вип. 23. С. 56-63.
4. Вередніков Ю. А., Грекул В. С. Теорія держави та права: навч. пос. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 4-е вид. 224 с.
5. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та інші. Одеса: Фенікс, 2012. 492 с.
6. Крижановський А. Ф. Правовий цинізм у юридичній сфері. *Правове життя сучасної України: міжнар. наук. конф. професорсько-викладацького та аспірантського складу Одеської Національної юридичної академії*, 21-22 травня 2010 р.: тези допов. О.: Фенікс, 2010. С. 64-66.
7. Петришин О. В., Погребняк С. П., Смородинський В. С. Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / За ред. О. В. Петришина. Х.: Право, 2014. 368 с.
8. Шульга А. М. Основы теории государства и права: краткое учебн. пособ. / А. М. Шульга. Х.: Прометей-Пресс, 2006. 208 с.

9. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права: підруч. / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвеева. К.: Юрінком Інтер, 2015. 584 с.
10. Пінська О. С. Деформація правової свідомості та її класифікація. *Право і безпека*. 2011. № 1 (38). С. 54-58.
11. Цвік М. В. Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Х.: Право, 2009. 584 с.
12. Черкас М. Є. Радикалізм як форма деформації правосвідомості. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Вип. 27. 2014. С. 117-127.
13. Чувакова Г. М. Зловживання правом як вид правових аномалій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 328-334.
14. Майданник Н. Поняття аномалій зобов'язань у цивільному праві України. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. 2014. С. 111-114.
15. Коваленко Т. Юридичні аномалії у правовому регулюванні земельних відносин в Україні. *Публічне право*. № 3 (7). 2012. С. 315-322.

